

Nazokat ABDUMUXTOROVA,
O'zDSMI mustaqil izlanuvchisi

MAHKAM MUHAMMEDOV VA MASHRAB BOBOYEV IJODIY TANDEMI: SIRDARYO TEATRI REPERTUARINING SHAKLLANISHI

Annotatsiya. Ushbu maqolada 1970-yillar oxirida Sirdaryo viloyati musiqali drama teatri repertuarining shakllanishi va badiiy yuksalishi tahlil qilinadi. Tadqiqot markazida rejissyor Mahkam Muhammedov va dramaturg Mashrab Boboyevning ijodiy tandemi hamda ularning "O'ttiz yoshlilar" va "Yer tomiri" spektakllari misolidagi izlanishlari turadi. Maqolada personajlar xarakteristikasini ochishda qo'llanilgan "intervyu" usuli, sahnaviy shartlilik va poetik realizm masalalari arxiv materiallari asosida yoritilgan. "Yer tomiri" spektaklining qishloq mavzusidagi o'ziga xos xususiyatlari, Begimqul obrazining psixologik tahlili va sahna yechimlari tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: Sirdaryo teatri, Mahkam Muhammedov, Mashrab Boboyev, "O'ttiz yoshlilar", "Yer tomiri", ijodiy tandem, rejissura, ramziylik, Shavkat Usmonov, Begimqul, psixologik tahlil, qishloq dramaturgiyasi.

Аннотация. В статье анализируется формирование репертуара и художественный подъем Сырдарьинского областного музыкально-драматического театра в конце 1970-х годов. В центре исследования творческий tandem режиссера Махкама Мухаммедова и драматурга Машраба Бабаева, а также их совместный поиск на примере спектаклей «Тридцатилетние» и «Пuls земли». На основе архивных материалов освещаются метод «интервью», использованный для раскрытия характеров персонажей, вопросы сценической условности и поэтического реализма.

Ключевые слова: Сырдарьинский театр, Махкам Мухаммедов, Машраб Бабаев, «Тридцатилетние», «Пuls земли», творческий tandem, режиссура, символизм, Шавкат Усманов, Бегимкул, психологический анализ, сельская драматургия.

Abstract. This article analyzes the development of the repertoire and artistic development of the Syrdarya Regional Musical and Drama Theater in the late 1970s. The study focuses on the creative partnership of director Makhkam Mukhammedov and playwright Mashrab Babayev, as well as their collaborative explorations, using the performances "Thirty Year Olds" and "Pulse of the Earth" as examples. Archival materials are used to explore the "interview" method used to develop character development, as well as issues of stage convention and poetic realism.

Keywords: Syrdarya theater, Mahkam Muhammedov, Mashrab Boboyev, "The Thirty-Year-Olds", "The Pulse of the Earth", creative tandem, directing, symbolism, Shavkat Usmonov, Begimqul, psychological analysis, rural drama.

XX asrning 70-yillari O'zbek teatr san'ati uchun ham murakkab, ham sermazmun davr bo'ldi. Respublika teatrlari ichida eng kenja, yigirma oltinchi deb nom olgan Sirdaryo teatri bu yillarda viloyatning madaniy qiyofasini belgilovchi asosiy maskanga aylandi. Teatr tashkil etilganidan (1975-yil) boshlab repertuarida janrlar muvozanatini saqlashga intildi. Bu davrda repertuar uchta asosiy yo'nalishda rivojlandi:

– Zamonaviy mavzudagi dramalar: sho'ro davri qahramonlari, ishchi va dehqonlar hayotini aks ettiruvchi asarlar (masalan, Mirzacho'lning o'zlashtirilishi bilan bog'liq syujetlar).

– Milliy va jahon klassikasi: "Layli va Majnun" kabi an'anaviy musiqali dramalarning yangicha talqinlari, "Richard III" tragediyasi.

– Qardosh xalqlar dramaturgiyasi: Ozarbayjon, tatar va qozoq dramaturglarining asarlari teatr afishalaridan keng o'rin oldi [1].

1970-yillar oxirida teatrdagi rejissura san'ati shartlilik va ramziylikka intila boshladi. Rejissyorlar sahnada faqat maishiy hayotni ko'rsatish bilan cheklanmay, personajlarning ruhiy olamini ochishga, sahna bezaklarida (dekoratsiyada) ramziy detallardan foydalanishga urg'u berishdi. Bu, ayniqsa, lirik-dramatik asarlarni sahnalashtirishda yaqqol namoyon bo'ldi.

Ushbu badiiy tendensiya Sirdaryo viloyati musiqali drama teatrida bosh rejissyor Mahkam Muhammedov boshchiligidagi yangi pog'onaga ko'tarildi. Rejissyorning dramaturg Mashrab Boboyev bilan shakllangan ijodiy hamnafasligi teatr sahnasida nafaqat ijtimoiy voqealarni, balki inson ichki dunyosining poetik talqinini ham yuzaga keltirdi.

Rejissyor Mahkam Muhammedovning Mashrab Boboyev dramaturgiyasiga yuzlanishi tasodifiy hodisa emas, balki chuqur badiiy tahlil va izchil ijodiy izlanishlarning mahsuli edi. Rejissyor Boboyev asarlaridagi tilning o'ziga xos jozibasini – uning tashqi ko'rinishdan ravon, biroq mazmunan zalvorli ekanligini hamda voqealar tizimini mantiqiy va aniq qurish mahoratini yuksak baholangan.

M.Muhammedovning o'z xotiralarida keltirgan bir hayotiy epizod ushbu hamkorlikning naqadar mustahkam asosga ega bo'lganini tasdiqlaydi. Boshqa dramaturglar tomonidan bildirilgan: "Mahkam aka, topib olganingiz Mashrab, faqat uning asarlarini sahnalashtirasiz, bizga nazaringiz tushmaydi", degan e'tirozga rejissyor: "To'g'ri, lekin siz Mashrabday yozmaysiz-da", deya qat'iy javob bergan [2].

Ushbu qisqa dialog teatrshunoslik nuqtayi nazaridan ikki muhim jihatni ochib beradi:

1. Dramaturgiya darajasi: M.Boboyev pyesalari o'sha davrdagi boshqa zamondosh dramaturglarning asarlaridan o'zining g'oyaviy teranligi va sahnaviyligi bilan yaqqol ajralib turgan.

2. Rejissyorlik talabchanligi: M.Muhammedov uchun shaxsiy munosabatlardan ko'ra, asarning badiiy saviyasi va rejissyorlik konsepsiyasiga mos kelishi birlamchi ahamiyatga ega bo'lgan. Bu esa Sirdaryo teatri repertuarining sifat jihatidan respublika miqyosida yetakchi o'ringa chiqishini ta'minlagan asosiy omillardan biridir.

Mashrab Boboyevning "O'ttiz yoshlilar" pyesasi 1978-yilda Sirdaryo teatri sahnasida qo'yilib, ushbu ijodiy jamoaning estetik yo'nalishini yangilab yubordi. Asar markazida o'ttiz yoshidayoq tibbiyot fanlari doktori darajasiga erishgan, favqulodda iqtidorli jarroh Shavkat Usmonov obrazi turadi. Qahramonning "chapdast" (chap qo'lida ish ko'ruvchi) ekanligi shunchaki jismoniy xususiyat emas, balki ramziy ma'noga ega: u jamiyat tomonidan "o'ng" deb qabul qilingan soxta axloqiy me'yorlarga moslashmagan, haqiqatga o'zgacha rakursdan boqishga qodir bo'lgan shaxs sifatida gavdalanadi.

Pyesaning dramatik tarangligi qarshi kuchlar tizimi orqali ta'minlangan. Bosh qahramon Shavkatga felyetonchi Tal'at, qishloq shifoxonasi bosh shifokori Muzaffar va poraxo'r jarroh Hojiboyevdan iborat salbiy obrazlar qarshilik ko'rsatadi. Mazkur to'qnashuv zahirida o'sha davrning jiddiy ijtimoiy-falsafiy illatlari yotadi: matbuotdagi yuzakilik va yolg'on (Tal'at), byurokratik mansabparastlik (Muzaffar) va tibbiyotdagi korrupsiya (Hojiboyev). Bu to'siqlar Shavkatning kasbiy halolligiga va Gippokrat qasamiga bo'lgan sadoqatiga qaratilgan.

Mahkam Muhammedov spektakl kompozitsiyasida M.Boboyev she'rlaridan repriza (takrorlanuvchi lirik parcha) sifatida mahorat bilan foydalangan. Bu usul spektaklga o'ziga xos poetik ruh bag'ishladi. Rejissyorning e'tiroficha, Boboyevning so'zlari zahirida "yashirin yotgan teran fikrlar – injular" mujassam bo'lib, ular sahna asarining falsafiy quvvatini oshirgan [2].

Rejissyor "O'ttiz yoshlilar" spektaklini shunchaki dramatik lavhalar yig'indisi emas, balki qahramonlarning o'z-o'zini taftish qiluvchi yaxlit bir jarayon sifatida sahnaga olib chiqdi. Spektaklning ekspozitsiya (boshlanish) qismida kiritilgan "O'ttizim" she'ri va Muallif (Avtor, bu

rejissyor tomonidan kiritilgan, asarda bu vazifa dastlab Tal'atga topshirilgan edi) obrazi asarning g'oyaviy o'zagi bo'lib xizmat qiladi.

Muallif obrazi ijrochisi Sharof Boshbekov personajlar bilan bevosita muloqotga kirishib, ularga: "O'zingizni qanday baholaysiz?" degan qat'iy va biroz kutilmagan savol bilan murojaat qiladi. Ushbu savol-javoblar jarayonida qahramonlarning haqiqiy qiyofasi namoyon bo'ladi:

– Shavkat Usmonov (R.Hamdamonov): Ushbu savolga hech qanday ikkilanishsiz, dadillik bilan: "Men – talantman!" deb javob beradi. Bu javob uning kibridan emas, balki o'z salohiyatiga bo'lgan ishonchi va jamiytdagi soxta kamtarlik niqoblarini rad etishidan dalolat beradi.

– Latofat (Y.Yusufaliyeva): O'z go'zalligiga tayanib, "men go'zalman" degan andishada yashaydi.

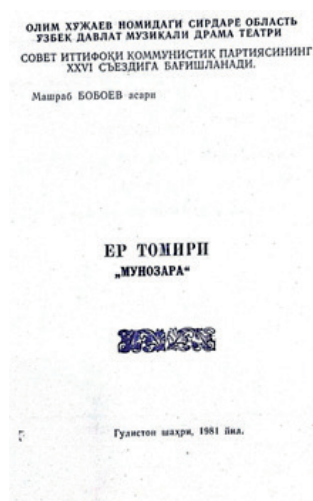
– Qilich (B.Rizoqulov): 27 yoshda bo'lib, hali ham "student" maqomidan chiqa olmagan, kechikayotgan avlod vakili sifatida tasvirlanadi.

Muallif har bir qahramonning ijtimoiy va axloqiy dunyoqarashini xuddi shunday "intervyu" orqali fosh etadi. Bu usul rejissyorga obrazning ma'naviy portretini spektakl avvalidanoq chizib berish imkonini bergan. Uning bunday yechimi tomoshabinni oddiy kuzatuvchilikdan chiqarib, personajlar bilan birga o'ylashga va o'z-o'ziga baho berishga undaydi.

Teatr jamoasining badiiy izlanishlari nafaqat tomoshabinlar, balki o'sha davr matbuoti tomonidan ham yuqori baholangan. Xususan, munaqqid Emin Usmonovning "Sirdaryo haqiqati" gazetasida chop etilgan "Dehqon qo'shig'i" maqolasida Mahkam Muhammedov sahnalashtirgan asarlarning g'oyaviy pishiqligi va xalqchilligiga alohida to'xtalib o'tgan: "Sirdaryo oblast teatri bu asarga dastlab murojaat qildi. Teatr ijodiy kollektivining hali professional mahorati u qadar yuksak bo'lmasa-da, ammo "O'ttiz yoshlilar" tomoshabinni ishontradiragan, hayajonlantiradiragan, o'ylantiradiragan saviyada qo'yilgan. Teatrning bosh rejissori, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist M.Mahamedovning aktyorlar bilan ishlash qobiliyati kishini quvon-tiradi" [3].

Mahkam Muhammedov va Mashrab Boboyev ijodiy tandemi "O'ttiz yoshlilar"dan tashqari "Yer tomiri" spektaklida ham muvaffaqiyatli amalga oshirilgan. Bu asar o'zbek dramaturgiyasining "qishloq mavzusi" an'anasining davomi bo'lib, 1981-yilda Sirdaryo viloyat teatri sahnasida namoyish etilgan [4].

Spektakl dasturida ko'rsatilishicha, postanovka rassomi – A.Mahmudov, rejissyor-assistenti –

„ЕР ТОМИРИ“	
РОЛЛАРНИ ИЖРО ЭТУВЧИЛАР:	
Бегимқул	— арт. М. НУРМАТОВ, Р. ҚАМДАМОВ.
Орғон	— арт. Р. ХАСАНОВ, К. ҚАНОАТОВ.
Абдуллаев	— арт. С. ФОЗИЛОВ, И. ШАРИПОВ.
Маллаев	— ЎзССРда хизмат кўрсатган артист А. ГОРЮНОВ, арт. А. ЮСУПОВ.
Нуратилла	— арт. В. РИЗОҚУЛОВ, Н. УМАРКУЛОВ.
Зебо	— ЎзССРда хизмат кўрсатган артист Ш. РАХМАТУЛЛАЕВА, арт. М. БЕГМАТОВА.
Оғбой	— арт. Ш. ЖУМАЕВ, Х. ЖУМАЕВ.
Урол	— арт. А. АБДУЛЛАЕВ.
Қаршбой	— арт. Т. ШЕРАЛИЕВ.
Уган	— арт. Э. НОРМУРТОВ.
Хурриева	— арт. Л. РОМАШКА, Ф. ЮСУПОВ, И. ЕВА.
Сабдулла	— арт. М. ШАРИПОВ.
Тусқонбой ота	— арт. М. ОДИЛОВ.
Тўхта	— арт. Р. ХОЛМАТОВ.
ОММАНВИЙ САХНАЛАРДА ТЕАТРИНИНГ АРТИСТЛАРИ ИШТИРОҚ ЭТАДИЛАР	
ЎзССРда хизмат кўрсатган артист М. МАХАМЕДОВ.	

A.Abdullayev, musiqa tanlovchisi – R.Qurbonov, spektaklni R.Rajabov boshqarib borgan [7].

"Yer tomiri" spektakli qishloq xo'jaligi mutaxassisi Begimqul obrazi atrofida qurilgan. U bo'lim agronomi sifatida ishlaydi va o'zining barcha faoliyatini yerga bag'ishlagan. Asarning dramaturgik konflikti yangi va eski, ilg'or va konservativ qarashlar o'rtasidagi ziddiyatdan iborat.

Begimqulning xarakteridagi asosiy xususiyatlar: shaxsiy manfaatlarini emas, jamoa haqida o'ylaydi, yangi usullarni, ilg'or yondashuvlarni qo'llab-quvvatlaydi. Buning uchun eski tartib-qoidalarga qarshi chiqishga tayyor. U nafaqat hosil samaradorligi, balki mehnatkashlarning qadr-qimmatini, ularning hayot sharoitlari haqida ham qayg'uradi.

Spektakldagi qarshi kuch – brigada boshlig'i Oqboy va Rayon ijroiya qo'mitasi raisi Mallayev. Ular eski tartib-qoidalarining vakillari sifatida tasvirlangan va Begimqulning yangi g'oyalari bilan kurashadilar.

Spektakli dasturida asar janri aynan "Munozara" deb belgilangani bejiz emas. Buning bir necha asosiy sabablarini keltirib o'taman:

G'oyaviy to'qnashuv ustuvorligi: spektakl shunchaki maishiy voqealar bayoni emas, balki ikki xil dunyoqarash – Begimqul timsolidagi ma'naviy poklik va Oqboy timsolidagi soxtalik o'rtasidagi keskin intellektual bahsga qurilgan.

Tomoshabin bilan muloqot: janr sahna va zal o'rtasidagi masofani qisqartiradi. Rejissyor M.Mahammedov asarni shunday talqin qilganki, unda har bir qahramon o'z haqiqatini isbotlashga intiladi, tomoshabin esa bu bahsda xolis hakam sifatida qatnashishga chorlanadi.

Ijtimoiy-psixologik teranlik: janrning bunday belgilanishi asarning inson vijdoni, yerga munosabat va ma'naviy ildizlar (tomirlar) haqidagi falsafiy diskussiyaga aylanishini ta'minlagan.

Boboyev va Muhammedov tandemi bu spektakl orqali shunchaki ishlab chiqarishdagi kamchiliklarni emas, balki inson ko'nglidagi ziddiyatlarni bahs tili orqali badiiy tahlil qilib berishgan. Bu esa spektaklning o'sha davr teatr muhitida dolzarb va yangicha yangrashiga sabab bo'lgan.

Mahkam Muhammedov "Yer tomiri" spektaklida quyidagi badiiy yechimlarni qo'llagan:

Realistik uslub: spektakl qishloq hayotini haqiqiy tasvirlashga qaratilgan. Dekoratsiyalar, kostyumlar, rekvizitlar davrga moslangan.

Inson obrazining markazda turishi: Barcha sahna yechimlari Begimqul obrazini ochib berishga qaratilgan. Uning ichki dunyosi, fikrlari, tuyg'ulari badiiy vositalar orqali namoyish etilgan.

Ziddiyatlarni kuchaytirish: Rejissyor dramaturgik konfliktni sahna harakatlari, aktyorlar o'yini orqali yanada kuchaytirgan.

Milliy ruh: Spektaklda o'zbek milliy an'analari, urf-odatlar, mehnat madaniyati aks etgan.

Spektaklda Begimqul rolini M.Nurmatov ijro etgan. Aktyorning sahnaviy xatti-harakatlardagi tabiiylik, o'sha davrning turg'un, rasmiyatchilikka asoslangan muhitiga zid ravishda, jonli inson qiyofasini sahnaga olib chiqadi. U Oqboy kabi sun'iy, "qog'ozboz" personajlar bilan munozaraga kirishganda, aktyorning samimiyligi tomoshabinda Begimqulga nisbatan so'zsiz ishonch uyg'otadi. Ikkinchi muhim obraz – Mallayev (A.G'ofurov va A.Yusufaliyev tomonidan ijro etilgan). Ular eski tartib-qoidalarining vakillari sifatida Begimqul bilan ziddiyat yaratadilar.

Spektakl tarkibida shuningdek quyidagi aktyorlar ishtirok etgan: R.Hasanov, I.Qanoatov, S.Fozilov, M.Sharipov, B.Rizoqulov, N.Umarkulov, Sh.Rahmatullayeva, M.Begmatova, Sh.Jumyaev, X.Jumaev, A.Abdullayev, T.Sheraliyev, E.Normurotov, L.Romashka, F.Yusufaliyeva, M.Odilov, R.Xolmatov [7].

Ikkala spektakl ham o'z davrining dolzarb muammolarini aks ettirgan, lekin "O'ttiz yoshlilar" lirik-dramatik, "Yer tomiri" esa realistik-dramatik uslubda yaratilgan.

Mahkam Muhammedov va Mashrab Boboyev ijodiy hamkorligi Sirdaryo teatrida poetik realizm va psixologik chuqurlikka asoslangan yangi sahna tilini shakllantirdi. Ular o'rtasidagi tandemning asosiy xususiyatlari:

1. Maslakdoshlik: *ikkala tomon ham badiiy konsepsiya bo'yicha bir fikrda bo'lgan.*
2. Professional sadoqat: *dramaturgik matnga nisbatan ehtiyotkor yondashuv.*
3. Ijodiy erkinlik: *matnni yangi badiiy yechimlar bilan boyitish.*
4. Insoniy munosabatlarga e'tibor: *ikkala spektaklda ham personajlarning ichki dunyosi markazda turadi.*

"O'ttiz yoshlilar" va "Yer tomiri" spektakllari bu tandemning badiiy qo'llanishi va jamoaviy ijodiy muhitning yuksak mahoratidan dalolat berib, mahalliy teatrni respublika miqyosida tan olingan badiiy markazga aylantirdi.

Bugungi kunda bu spektakllarning o'rganilishi zamonaviy teatrshunoslik uchun muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Toshkent teatrlari // Teatralniy Tashkent: O'zbekiston Teatr jamiyati. – Toshkent, 1981. – № 9. Mahamedov M. Yelkadosh // Xurshid Davron kutubxonasi <https://share.google/0ny3TwM1z3u7mc7Rv>
2. Usmonov E. Dehqon qo'shig'i // Sirdaryo haqiqati gazetasi. Sirdaryo viloyati musiqali drama teatri arxividan.
3. Mamatov A. Mashrab Boboyev: dramaturgiya va dramaturg. – Toshkent: Fan, 2005. – 250 b.
4. O'ttiz yoshlilar: Radiospektakl // Xurshid Davron kutubxonasi <https://share.google/sctQhzm74wg3xPIT>
5. Boboyev M. O'ttiz yoshlilar (dramatik lavhalar): Spektakl dasturi / O'zSSR Madaniyat ministrligi, Olim Xo'jayev nomidagi Sirdaryo oblast o'zbek davlat musiqali drama teatri. – Guliston shahri, 1978. – 3 b.
6. Boboyev M. Yer tomiri (munozara): Spektakl dasturi / O'zSSR Madaniyat ministrligi, Olim Xo'jayev nomidagi Sirdaryo oblast o'zbek davlat musiqali drama teatri. – Guliston shahri, 1981. – 3 b.